

Jeritza Mária.

Irta Haraszti Emil.

A világ primadonnája. Tünelmes karrier, mely váratlanul, vakmerően és káprázatosan ivelt fel az ismeretlenség homályából a dicsőség fényözönébe. Ő maga is tünelmes jelenség. A szépség, a muzsika, a dráma, a génusz egybeforrása csodálatos harmóniában. Sudár termete friss üdőséget áraszt, bájos fejről arany zuhatag amlik alá, arcán *Murillo* harmatos szépsége, szemében a menny és pokol. Hangja ezüst csengetyű, éneke olvadozó légység és forró hév. Játéka az emberi lélek végtelen mélységeinek feltárása. Mindegyik önmagában is elég egy egyszerű színpadi pályafutás megalapozására.

Elmélyítette az énekes színjátszást, mely alig pár évtizede vetíti elénk a zenén keresztül a drámát. Néhány nagy énekes aktivitása áttört ugyan a sablon lélektelen, üres formalizmusán, de ez csak öntudatlan fellobbanás volt. A színpad reformátorai: *Antoine*, *Gordon Craig*, *Reinhardt* nem tudtak mit kezdeni az opera paradox műfajával. *Carré*, *Gregor* és *Hagemann* merészelték csak levonni *Wagner* tanításainak végső konzekvenciáit s a zenét és drámát szerves összefüggésben ábrázolni. *Jeritza* Mária intuíciója az operajátzás százados távlatát élte át.

A nagy szenvedély, a coup de théâtre, az utolsó felvonás hősnője, amikor a szív a torokban dobog, a mell végsőt zihál és az idegek kirobannak. Minden egyéb csak előkészítése a nagy explózióknak. A verizmus végzős levegőjében mintha új filmkirálynő tűnt volna fel. Aztán szemláto-

mást forrott, formálódott és fejlődött egyénisége. Előbb meg kellett találnia önmagát, hogy legyőzhesse lázadó temperamentumát s alázatosan közeledhessék a művészet titkaihoz. Megtisztult a naturalizmus sakkjától, megmésedett az érzések kohójában. Így végre eljuthatott a színpadi muzsika legbensőbb szentélyébe: a dráma maradéktalan, igaz és emberi átéléséhez a zenében.

A *Toscá*-ban villant meg először tehetségének szintetikus ereje. *Sarah Bernhardt* kitervelt nőstény párdúc pózait applikálta *Puccini* délszaki muzsikájára. Alakításában minden hallási képzet vizuálissá lett, látjuk a zeneköltő minden elgondolását, melyet megérez és kifürkész. A *Toscá* második felvonásának fináléja a legizgalmasabb mimodráma. Amint megpillantja, majd megragadja a tört, amint kitépi a halott görcsösen összehasított kezéből a mendekelevelet: mind ütemesen hozzákapszódik a zene ritmusához, a dallam fordulóihoz, a színek hullámmásához. Mozgása drámai stilizálás, kötte ugyan a ritmus figuráihoz, de mégis feloldódva a melódia folyamatosságában. Egyetlen attitűdjével vagy gesztusával megérzékíti tematikus felépítéseket.

A verizmusban tombolta ki magát *Jeritza* Mária. Innen lendült művésze fölfelé, a színpad fenköltébb régióiba. Lázongó, zajgó akarásai lehültek, vérmérsékletének elektromos kisülései lecsitultak. De éles és erős egyéniségének energiatelősége saját képzeletére mintázta továbbra is alakjainak arcélét. *Puccini* hősnője is ösztönemberből lélekből tökéletesbült, aki a *Preghiérá*-ban zokogja el egész életét és szerelmét, melyért mindent feláldoz. Hogy

megmentse kedvesét, odaigéri magát, hogy megmentse önmagát kedvesének: ő! mikor pedig minden elveszett, hogy megmentse szerelmét, érte megsemmisül. Nagy ut, a lélek útja vezetett a mozi technikán át, a testi lét halálán keresztül, a szerelem örökkévalóságába. *Erzsébetje* nemrég még *Vénusz* vetélytársnője volt, aki kedvese bírásaért egyforma fegyverekkel küzd, mikor a földi gyönyörök az égi örömmel tusáznak *Tannhäuser* lelkében. Ma ez az *Erzsébet* a harcos ártatlanság. Talán nem a *Wagner* passzív, halovány szentje, amilyennek *Dürer* képzelte, amilyennek kísértett éjente a barátok celláiban, és ahogy az angyali és szeráfi doktorok álmodták, de a *Minnesängerek* ilyenek dalolták, a keresztes vitézek így lelkesedtek érte: a hit liilomos és rózsás köntöse alatt pirosan vérző szívvel. *Elzá*-ja a szenvedő, gyöttrődő asszony, sóvárgó lelkét nem elégíti ki a *Grál* hideg tisztasága, az örökös kétely kinjai közt vergődik, míg felbugyborékol ajkán a végzetes kérdés, rombadöntve boldogságát. *Sziglindája* a tavaszi láz illatos szépségét ontja, csak évek múlva látszott meg rajta, hogy valóban *Walsung*-sari, *Wotan* ivadéka. *Minnie* az erős szűz, mint ha *Bret Harte* kaliforniai novelláiból lépett volna elénk, aki az aranyásósöpredék között is megőrzi ártatlanságát. Első csókját banditának adja, de hiú marad hozzá ezer poklokon át és kiharcolja magának a serifától és a lincselőktől. Színpadi génuszát csalogatta, ingerelte az operai színjátszás legizgatottabb problémája: *Carmen*. Andaluzaiai fekete hajkoronát tett fejére, de hangja csak szöke maradt, melynek alsó fekvésében matt tompasággal vibráltak Bizet tüzes frázisai. Elhagyja hát az egyé-

niségehez nem simuló szerepeket és a méltatlan kosztüm-mutatványokat, melyre pompás alakjának dekoratív lehetőségei csábították: *Thaist*.

Poláris távolságokat tud átfogni egyénisége, áthidalni ellentétes világokat, mélysegeket és magasságokat. Mindegyik alakja lélekből, husból és vérből való teremtmény. Ahányféle stílus és fantázia, annyiféle lélek. Pedig ez a psihe mindig egy és ugyanaz: a *Jeritza* Mária csodálatos gazdagságu lelke, mely mindig más formát ölt magára, eleven valósággá várszolva a képzelet még oly sebes és messzi röptét.

Valamennyi alakítása közül a legmegrázóbb hatásában elementáris erejű *Sálo-mé*-ja. Kutatok emlékeim között, mj tett még valaha reám ilyen mély benyomást. Egyetlen élményem mérközhetik vele: *Saljapin* a *Gudunov Boris* második felvonásának fináléjában. Ha összehasonlítom a két impressziót: az egyik csupa kollektivitás, a másik csupa individualitás. *Saljapin* ez a szinte természetfölötti művész, akinek atavisztikus hangjában másfélszázmillió orosz sir föl, hazája legnagyobb költőjének. *Musszorgszkynak* alkotásában saját nemzete tragédiáját énekli. *Jeritza* Mária impetuózus egyénisége átformálja *Sálo-me* alakját, melyben összefog két egymástól idegen alkotó szellemet, saját lelkével töltve be a köztük tátongó szakadékot.

Strauss Richárd operájában a zene alájában elzárkózik a szövegtől. Ez a dualizmus végighúzódik az egész darabon: *Wilde* és *Strauss*. A dekadens angol finom, bágvadt, perverz víziój és a sűrűvérű, lombhán hőmpölygő germán muzsika egészséges erotikuma egyetlen ponton sem talál-

nak egymásra. Ezt a problémát eddig egyetlen *Salome* sem tudta megoldani. A szerep első kreálói *Larsen* és *Werhunk* mindegyik egy-egy típust képviselt: *Wildet* és *Strausst*, de külön-külön.

Jeritza Mária összefogja a kettőt. Ez a legnagyobb szinpad virtuozitás. Nemesak összefogja a drámát és a zenét, hanem a zenéből rekonstruálja a drámát. Csalódtak, akik szexuális patológiáit remélték. Ez a *Sálome* megtisztul, átszellemül a katharsisz fájdalmas gyönyörűségében. A legzseniálisabb ötlet, amit a művész alkotó képzelete termelhet.

Megjelenésében biblikus szépség, ahogyan *Wilde* mondja: fehér mint a hó Judea hegyeinek ormán. Fejét barnavörös haj koszoruzza. Szoborszerű alakját árulón leplezik selymek és drágakövek. Ez *Sálome*, az asszír vezérek ágyasa, aki Heródes véréért forralja, minden férfit veszte. Csupa reflex, megrázkódit a próféta hangjára s mikor megérinti a hit erejétől keménvre faragott, őserőtől duzzadó szentet, galvanikus áramban vonaglik párduc alakja, szinte szikrázik a feszültségtől: minden idegszállal tapad Johanánra. Mozdása a ragadozó macskáé. Meggörcsül, összeesik, nekilendül és visszapatann. Mikor a mélyből felhangzik János próféta szava, kinek hasztalan szomjuhozta csókját, összekuporodott remegő teste nyilegvenesen, öles szökkenéssel, a szerelmi extázisában öngyilkossá lett fiatal szíriai holtteste fölött, a kaverna peremén terem. Öntudatlan izgalommal veti felső testét a mélybe s úgy szívja magába a felszálló hangot, melynek minden szava korbácsolja. Csak magasba lendült karsu lábá fehérlik a barlangbörtön setétjéből. Aszkézis és hedonizmus.

A szenvedély kielégíthetetlen tikkadtsága, Kelet minden bujasága ég az arcán. Nézése világít, fénykévéket ont, majd a vágy zöldes-sárga tüzgolyói gyalnak ki benne, végül eszelősen révedezik üveges szemmel. A fülledt éjszaka rettentő titkokkal terhes, a szív gyorsabban dobog, a vér forróbban csörgögedezik. Tekintete körülperzseli a prófétát, de varázsereje megtörtén siklik le a hit páncéljáról, a düh villámaait szórva. Ez a *Sálome* mindenre képes Johanánért. Talán Magdolna is tudna lenni érte, aki bűnbánóban vezekel...

Hangja mindent lebiró dinamikával szárnyal az orkeszter sulvos pompája fölött. Tulságosan világos ez az organum, sötétebb szín kell ide, nehezebb szövetű materián érzékibb a deklamáció. Azért tökéletes plasztikával eiti a szöveget. Az epizód-párbeszédekben gyorsan pergeli — szinte zsargonszerűen — a hehezetes mássalhangzókat. Mokaacssága, dacos akaratossága torz portamentóiban jellegzetesen jut kifejezésre. Hangjának rohanó modulációin, énekének nyugtalanságán minduntalan előtör a benne sejtében dúló vihar.

Jeritza Mária művészetének csúcspontja *Sálome*, de alakításának legcsodálatosabb mozzanata a hétfátyol-tánc. Nem táncprodukció, nem pantomímia, nem mimodráma, nem is koreografikus dráma, mint a modern orosz balettstílus. A végzetragédia peripetiája ez a tánc. Antik ethosz és modern páthosz, *Sálome* Johanán fejéért táncol, akit, bár a halálban, de birni akar. Irtozatosan szenved szerelmét. Kigyózza reng, a bordó fátylak mögül vakító fehérséggel villog elő igazi aktja. Bóditó ritmusban leng minden vonala. A zene egyre forróbban zeng, a *q*-huron a mámor diti rambusa énekel. Teste kigyul, lángol, izzik

és süt. Lankadtan liheg, elfultan piheg. A végső extázis őriöng a zenekarban: csillogó selyemfelhők és tüzcsováként szálldosó fátvolszerpentinek között szédületben imbolgog, míg végre bágyadt virágsziromként elalél a földön.

De a démon még nem hagyta el. Díját követeli: Johanán fejét. Heródes rémületében minden kincsét odaígéri, mert rettentően féli Jehovát. *Sálome* fenhéjazó göggel idézi a telárka fejére esküjét. A hóhér lemegy a kavernába. Felhangzik a bárd halálos nvisszenése az orkeszterből. Eltereli figyelmünket a nagybögő-trükkről, melyet már *Berlioz* elkoptatott. Tompa, rekedt stitogásában düh lappang. Nyomasztó, fojtó, döbbenetes csönd. A haláltusa elmaradt és a minden kincessel ékes *Sálome* megint szegényebb lett egy reménnyel: a kéj reményével.

Vége Johanán hülő aikára tapasztathatja szomjas száját. *Jeritza* Mária most alkotja uira a drámát. A megkínzott lélekből elszállott a démon. Nála ott végződik a patológia, ahol más *Sálomenál* kezdődik. Nem érezzük a nekrofilia undorát. A bűn barbár, pogány leányt megváltotta szerelme. Előttünk egy szenvedő, szerencsétlen aszszonv, aki vesztett boldogságát és saját magát siratja fenséges bucsuiában. De már felmagasztosul. Mig pajzsok csörrennek és a végzet pörölycsapásai összetörik finom testét, bűnös lelke megtisztulva a szerelem isteni hevületében lebeg a magasságok felé. *Liebestod...*

Jeritza Mária alakítása valóban a művészetek közös drámája: *Gesamtkunstwerk*, ahogyan *Wagner* képzelte és hitte. *Sálome* általa és ő benne iveri el az életet.